

TEMELJNE PREDPOSTAVKE PREVLAJUJOČEGA RAZUMEVANJA POJMOV DIGITALNEGA IN DIGITALNE TEHNOLOGIJE

Marinko Banjac

(Prispevek v okviru konceptualne razprave)

Digitalno je vseprisotno. Nahaja se v vsakdanjem govoru, zaznamuje našo družbo in oblikuje naša življenja do te mere, da se zdi njegova prisotnost samoumevna. S čimer smo soočeni, je neznosna lahkost uporabe izraza »digitalno«: običajno se nanaša na nekaj, kar je tako razširjeno, da skorajda ne potrebuje pojasnila. Digitalne tehnologije določajo naše navade, načine mišljenja, vedenjske vzorce in delovanje v svetu. Kljub temu pa je ob vsesplošni prisotnosti digitalnega vse pogostejše slišati opozorila o njegovih pasteh – še posebej ko gre za mlade. Kritike se osredotočajo na pretirano uporabo, odvisnost, zmanjšanje sposobnosti kritičnega mišljenja in individualizacijo, pri čemer se pogosto predlaga omejevanje, nadzor, opismenjevanje, opolnomočanje kot določene rešitve. Tudi te kritike in »rešitve« (v narekovajih) dokazujejo točno to: da je digitalno tukaj in zdaj in da je vseprisotno. Točno takšno diagnozo poda tudi Evgeny Morozov (2014).

Medtem ko Morozov (2014, str. 5) trdi, da je razprava o "digitalnem" tako prazna, ker se osredotoča na digitalno in ne na "politično" in "ekonomsko", sam zagovarjam tezo, da je "digitalno" v predlogih izobraževanja za digitalno državljanstvo res sprejeto kot cilj, ki ga je treba doseči, vendar ostaja hkrati nekritično obravnavano in pozicionirano. Ne gre za to, da je digitalno preprosto „zanemarjeno“, temveč za to, da takšno obravnavanje digitalnega in digitalne tehnologije - ki se kaže v heterogenih pojavnih oblikah - temelji in izhaja iz preveč determinističnega in instrumentalnega razumevanja digitalne tehnologije, ki posledično na poseben način oblikuje državljanstvo in izobraževanje. Diskurz o digitalnem in digitalnih tehnologijah je res prevladujoč in veliko se govori o digitalnem (glede tega se strinjam z Morozovom), toda po drugi strani pa ostaja povsem utišano ključno vprašanje: kaj digitalno sploh je?

Dober primer tega pojava so priročniki Sveta Evrope za izobraževanje o digitalnem izobraževanju, ki obsežno naslavljajo digitalno in digitalne tehnologije, vendar jih hkrati obravnavajo kot samoumevne, kot nekaj danega in nespornega. Ti priročniki enostavno izhajajo iz predpostavke, da je digitalno inherentni del sodobnega življenja, ki ne potrebuje posebne opredelitve ali refleksije. Podrobnejši pregled teh priročnikov razkriva, da digitalne tehnologije sploh niso opredeljene, niti ne podajajo jasne definicije digitalnega. Namesto tega na samoumeven način uporabljajo izraze, kot so digitalne naprave, splet, digitalno državljanstvo in podobno – kot da točno vsi vemo, za kaj gre in da torej ti pojmi ne potrebujejo dodatne razlage.

Imamo torej diktat digitalnega in digitalnih tehnologij – njihovo vsesplošno prisotnost in hkrati epistemološko zaprtost. Digitalne tehnologije so tako samoumevne, da ostajajo konceptualno neizprašane in neproblematizirane, obenem pa so mišljene in artikulirane na specifične načine. Ker so obravnavane skorajda kot nekaj danega, pogosto niso eksplicitno opredeljene ali osmišljene, se jih pa uporablja in o njih govori v splošnih, normativnih okvirih. To vodi v epistemično zaprtje – digitalno ni reflektirano, temveč se termini uporabljajo izhajajoč iz določenih prevladujočih predpostavk o digitalnem in

digitalni tehnologiji. Torej ne gre za to, da ne vemo, zakaj gre; ravno to, da pogosto ne znamo opredeliti digitalne tehnologije - da imamo "približno" idejo, kaj so, omogoča uporabo in perpetuiranje prevladujočih predpostavk, načinov mišljenja o digitalnih tehnologijah.

Tu se odpira ključno vprašanje glede pravkar izpostavljenega: kaj so predpostavke/okviri na katerih temeljijo razumevanja in kakšna razumevanja digitalnih tehnologij vzpostavljajo?

Moja **teza** je, da **takšen formativni okvir**, v katerem je omogočena in perpetuirana prevladujoča uporaba izrazov digitalno in digitalne tehnologije, temelji **na specifičnih epistemoloških okvirih in nazorih**. Ti okviri določajo način, kako se prevladujoče razume digitalno že v sami osnovi. Ključni med njimi so tehnicizem, instrumentalizem, determinizem in tehno-optimizem. Vsak od teh pogledov prispeva k temu, da digitalno dojemamo kot samoumevno, nevtrarno in neizbežno.

Tehnicistični pogled na digitalno izhaja iz predpostavke, da gre pri digitalnih tehnologijah v osnovi za objektivne, na matematiki utemeljene operacije – kodiranje informacij v numerične vrednosti, v katerem so podatki sistematično konvertirani v diskretne enote, reducirane na nivo binarne kode. Digitalizacija se v tem okviru pogosto predstavlja kot tehnična pot do razvoja, pri čemer se tehnološke rešitve obravnavajo kot objektivne in superiorne.

Tehno-instrumentalistični pogled na digitalno temelji na prepričanju, da so digitalne tehnologije zgolj orodja, ki jih ljudje uporabljajo za doseganje določenih ciljev. V tem okviru se tehnologija dojema kot vrednostno nevtralna – njen učinek je odvisen izključno od načina uporabe. Takšno razumevanje je močno prisotno v političnih in izobraževalnih diskurzih, kjer se digitalna orodja predstavljajo kot sredstva za povečanje učinkovitosti, produktivnosti in inovativnosti, participacije.

Tehno-deterministični pogled na digitalno izhaja in temelji na ideji, da tehnološki razvoj sledi lastni notranji logiki in da neizogibno oblikuje družbo. Digitalizacija se v tem okviru dojema kot sila, ki samodejno spreminja družbene odnose, delovna mesta, izobraževanje in politične sisteme, ne glede na človeške odločitve ali politične intervencije. Temu lahko rečemo digitalni imperativ – implicitna predpostavka tukaj je, da je digitalna tehnologija onipotentna sila, ki se ji je nujno prilagoditi (»digitalize or drown/perish«).

Tehno-optimizem je pogled, ki v digitalnih tehnologijah vidi predvsem pozitivne priložnosti in koristi. Zagovorniki tega pogleda poudarjajo, kako digitalne inovacije izboljšujejo kakovost življenja, omogočajo večjo dostopnost informacij, povezujejo ljudi in spodbujajo ekonomsko rast. Tehno-optimizem sicer ima določene kritike, vendar so ponujene rešitve »pasti« digitalnih tehnologij običajno v nadaljnji ali pravilni uporabi ter primernem opolnomočenju/pismenosti uporabnikov.

Posledice teh štirih okvirov – instrumentalizma, tehnicizma, determinizma in tehno-optimizma – so torej izjemno relevantne v smislu, da vplivajo na način, kako razumemo digitalno in digitalne tehnologije. Lahko trdimo, da je njihova skupna značilnost, da zožijo pogled na digitalizacijo in s tem preprečujejo celovito analizo njenega vpliva na družbo. Ključne posledice so tri: **reduciranje kompleksnosti, depolitizacija digitalnih tehnologij in zanemarjanje ekonomskega aspekta**.

1. **Reduciranje kompleksnosti** – Vsi štirje okviri močno poenostavljajo digitalne tehnologije in jih reducirajo na enodimenzionalne pojave. Tehnološka kompleksnost se **skrči na vprašanje funkcionalnosti in uporabnosti**, družbena kompleksnost pa na individualne izbire uporabnikov. Namesto da bi digitalizacijo razumeli kot prepleten proces, ki vključuje zgodovinske procese, infrastrukturo, algoritme, podatkovne tokove in družbene učinke, jo pogosto obravnavamo kot preprosto zbirko orodij, ki jih je mogoče uporabiti bodisi "dobro" bodisi "slabo". S tem se, lahko trdimo, izključijo ključna vprašanja o tem, kdo tehnologije oblikuje, kakšna so razmerja moči v digitalnem ekosistemu in kako se digitalni sistemi spreminjajo skozi čas.
2. **Depolitizacija digitalnih tehnologij** – Digitalne tehnologije niso nevtralne, temveč so vedno umeščene v določena razmerja moči. So produkt specifičnih interesov, političnih strategij in ekonomskih logik ter hkrati same proizvajajo nova razmerja moči in oblastne odnose. Vendar epistemološki okvirji, ki prevladujejo v diskurzu o digitalnem, ta vidik sistematično brišejo, pozabljajo in/ali zanemarjajo. Če digitalne tehnologije obravnavamo zgolj kot orodja, kot samoumeven tehnološki napredek, kot nekaj neizogibnega ali kot **bistveno pozitivno silo**, jih ločimo od političnih vprašanj, kot so nadzor, regulacija, lastništvo in dostop do digitalnih virov. To vodi v utišanje, kjer se vprašanja digitalne suverenosti, zasebnosti, algoritmične (ne)pristranskosti in korporativnega nadzora pogosto obravnavajo kot tehnična vprašanja, namesto da bi jih postavili v politični okvir in naslovili kot vprašanja izrazov političnih (oblastnih) razmerij oziroma razmerij moči.
3. **Zanemarjanje in prekrivanje ekonomskega aspekta** – Eden najpomembnejših, a hkrati najbolj spregledanih vidikov digitalizacije je njen ekonomski okvir. Digitalne tehnologije niso zgolj orodja, ampak so ključni del sodobnega kapitalizma, ki temelji na **kapitalizaciji podatkov, rentnih modelih platform in privatizaciji digitalnih ekosistemov**. Toda: prevladujoči okviri razumevanja digitalnega ta vidik pogosto zanemarijo ali povsem izbrišejo. Digitalne korporacije, kot so Google, Meta, Microsoft in Amazon, ne ponujajo zgolj to, čemur bi rekli »nevtralne storitve«, temveč s svojimi poslovnimi modeli neprecedenčno intenzivno preoblikujejo gospodarstvo in družbe. Platformna ekonomija temelji na podatkovnem izkoriščanju, kjer se uporabniška dejavnost monetizira, hkrati pa se ustvarjajo rentni sistemi, ki omogočajo koncentracijo moči v rokah nekaj globalnih akterjev. To ima posledice tudi za javne sisteme, kot je šolstvo, kjer digitalizacija pogosto pomeni **privatizacijo izobraževalnih procesov** in podrejanje pedagoških praks logiki platform in korporativnih interesov. Seveda to ne pomeni, da zavedanja o korporacijah in njihovi moči sploh ni; marsikdo »ve«, vendar se nadaljnji argument običajno podredi determinizmu (»digitalni imperativ«): tako pač je, igro je treba sprejeti.